

dan kendisini çok etkileyen Mân Singh ve Vikramâditya'nın saraylarını incelemek için şehirde bir süre kaldı.

1542'de Gevâliyâr'ın Şîr Şah Sûrî'nin idaresine girdiği ve çevresinin çok sayıda Afgan kabilesine yerleşme alanı olarak tahsis edildiği görülür. Afgan kabilelerinin Gevâliyâr bölgesine iskân edilmesi Racpûtana'nın güçlendirilmesiyle yakından ilgilidir; zira burası Dekken'den gelerek Agra'ya giden ana yol üzerinde bulunmaktadır ve bundan dolayı Sûrîler döneminde kendilerine bağlı Hint topraklarının merkezi yapılmıştır.

1558 yılında Gevâliyâr Ekber Şah'ın idaresine geçti. Ekber Şah'ın para bastırdığı yirmi sekiz yerden birini teşkil eden Gevâliyâr aynı zamanda sarayın pirinç ihtiyacını da karşılıyordu. Ebû'l-Fazl el-Allâmî burayı anlatırken Agra eyaletinde bir "serkâr" olduğunu söyler ve kadınlarının güzelliğinden, şarkıcılarının şöretinden, demir madeni yataklarından bahseder. Gevâliyâr o dönemde mistiklerin ve müzisyenlerin şehri olarak bilinmekteydi. Sonradan Âdil Şah adıyla tahta çıkan Mübâriz Han gençlik yıllarını geçirdiği bu şehri müzik severlerin toplandığı yer haline getirmişti; ülkenin her tarafından müzikle uğraşanlar buraya geliyordu. *Âyîn-i Ekberî*'de hayatları anlatılan otuz altı müzisyenden on beşinin müzik eğitimlerini bu şehirde aldıkları görülür. Öte yandan Gevâliyâr Kalesi Bâbürlüler döneminde haps hane olarak kullanılmış ve Hüsrev-i Dihlevî'nin bildirdiğine göre Hıdır Han burada hapsedilmiştir. Keza büyük Nakşibendî mutasavvıfı Şeyh Ahmed-i Serhendî de Cihangir Şah tarafından bir süre burada tutulmuştur.

Gevâliyâr XVIII. yüzyıla kadar Bâbürlüler'in elinde kaldı. Afgan Şahı Ahmed Şah Dürrânî'nin Maratalar'ı yenilgiye uğrattığı Panipat Savaşı'ndan (1761) sonraki karışıklık döneminde önce Gohandlar'ın, ardından Maratalar'ın Sindhia hânedanından Mıhrace Mahadajî'nin eline geçti (1777) ve İngilizler'le birkaç defa el değiştirdikten sonra 1886 yılından itibaren Gevâliyâr Sindhia Mıhraceliği'nin başşehri oldu. Bir ara yakınına kurulan Leşker şehri sebebiyle önemini kaybetmişse de bugün Medya Pradeş eyaletinin dördüncü büyük ili ve bu ilin merkezidir. 1991 sayımına göre ilin nüfusu 1.414.948, merkezinki ise 720.068 idi.

Şehirdeki eski eserler arasında Cihangir tarafından inşa ettirilen Cami-Mes-

cid, Mu'temid Han Camii, birçok türbe, kuyu ve sarnıç bulunmaktadır. Bunlardan özellikle türbeler fevkalâde sanat-kârane oyma taş işçilikleriyle göz doldurur. Türbelerin en önemlisi, Bâbürlüler döneminde yapılan Seyyid Muhammed Gavs Şüttârî'nin türbesidir (ö. 1563). Türbenin mimarisi Lüdi dönemi yapı geleneğine bağlı kalırken süslemeleri Gu-cerât sanatını yansıtır. Gevâliyâr'ın ikinci önemli ziyaretgâhı olan Baba Kapûr'un (ö. 1571) türbesi kalenin yer aldığı kayalık kütlenin içine yerleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîzî, *Zeynû'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî) [baskı yeri yok], 1348 hş. (İntişârât-ı Bün-yâd-ı Ferheng-i İrân), s. 185; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, tür.yer.; Ebû'l-Ferec, *The Syriac Chronicle*, Paris 1890, s. 211-212; Babur, *Babur-Nama* (trc. A. S. Beveridge), Lahore 1987, s. 530, 539-540; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *The Â-in-i Akbarî* (trc. H. Blochmann), Delhi 1989, I, 32, 60, 235, 680-682; II, 192, 198; Yahyâ b. Ahmed es-Serhendî, *The Târikh-i Mubârakshâhi* (trc. H. Beveridge), Delhi 1986, s. 12, 20, 23, 34, ayrıca bk. İndeks; J. De Laet, *De Imperio Magni Mogolis*, Leiden 1631, s. 40 vd.; Shrimant Balwant Row Bhaya Sahib Scindia, *History of the Fortress of Gwâliyâr*, Bombay 1892; J. B. Tavernier, *Travels in India*, Lahore 1976, I, 62-64; R. Nath, *History of Mughal Architecture*, New Delhi 1982, I, 218-227; A. Agrawal, *Studies in Mughal History*, Delhi 1983, bk. İndeks; S. A. A. Rizvi, *The Wonder That was India*, London 1987, II, 27-28, 262, 263; M. Aziz Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi : 1206-1290 AD*, Lahore 1987, s. 104-106, 137, 138, 173, 174; H. M. Elliot — J. Dowson, *The History of India*, Delhi 1990, II, 227-228, 304, 322; IV, 47, 48, 49, 383, 385; P. Brown, *Indian Architecture: Islamic Period*, Bombay, ts., s. 30, 126 vd.; H. C. Fanshawe, "Gwalior", *IA*, IV, 846-847; K. A. Nizami, "Gwâliyâr", *EI*² (İng.), II, 1143-1144; Barbare N. Ramusack, "Gwalior", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, II, 14-15.

K. A. NIZAMI

GEVHER NESİBE DÂRÜŞŞİFÂSİ ve TIP MEDRESESİ

Anadolu'da İslâmî döneme ait
en eski hastahane
ve dünyanın ilk tıp fakültesi.

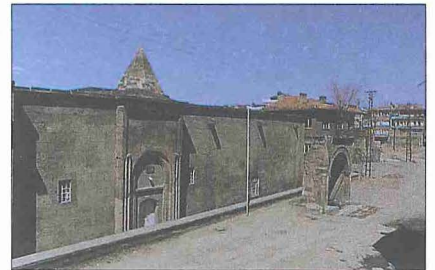
Kayseri'nin Yenice mahallesinde bulunan ve günümüzde Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Müzesi olarak kullanılan külliye, Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan adına yaptırılmıştır.

Rivayete göre Gevher Nesibe Sultan, aşık olduğu bir kumandanla evlenmesi-

ne hükümdarın izin vermemesi ve bir süre sonra da kumandanın şehid düşmesi üzerine üzüntüsünden vereme yakanır. Ölüm döşeğinde Gıyâseddin Keyhusrev ondan özür dileyerek son arzusunun sorar. Gevher Nesibe de kendisi gibi çaresiz hastaları tedavi edebilecek hekimlerin yetiştirilmesi bir medresenin yapılmasını istediğini söyler ve bütün servetini bu iş için bağışlar. Gıyâseddin Keyhusrev ikinci defa tahta çıktığında kız kardeşinin vasiyetini yerine getirmek üzere, sonradan kendi adıyla anılan medreseyi (Gıyâsiyye), arkasından da dârüşşifâyı (Şifâiyye) yaptırır ve inşaat iki yılda tamamlanır; Gevher Nesibe Sultan da medresenin içindeki türbesine gömülür. Birbirine bitişik olan iki bina, bu konumlarından dolayı halk arasında Çifte Medrese veya İkiz Medreseler adıyla da anılmaktadır. Dârüşşifânın taçkapısında yer alan kitâbeye göre inşa tarihi 602'dir (1205-1206).

Kuruluşun vakfiyesi ele geçmemiştir. Fakat 1500 ve 1584 yıllarına ait Kayseri tahrir ve evkaf defterlerinde, vakfedilen emlak ve burada çalışan görevliler hakkında bilgi bulunmaktadır. Konya sancağı evkaf defterleri içinde yer alan ve bugün Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen *Defter-i Mufassal-ı Livâ-yı Kayseriyye* (nr. 136) ve *Defter-i Evkâf-ı Livâ-yı Konya*'daki (nr. 565, 584) kayıtlarda Şifâiyye ve Gıyâsiyye'ye müştereken üç köyün mülkânesiyle iki mezraa, bir hamam ve iki arsanın vakfedildiği ve 1584'teki yıllık gelir toplamının 43.643 akçe tuttuğu görülmektedir. Bu kayıtlardan, 1584 yılında Şifâiyye ve Gıyâsiyye'nin müderrislerine 20'er akçe günlük tahsis edildiği ve aynı yıl öğrencilere 8 akçe, vakıf gelirlerini toplayan tahsildara da (câbî) "kitâbete kâdir olmak şartıyla" 2 akçe ay-

Gevher Nesibe Dârüşşifâsî ve Tıp Medresesi - Kayseri

rıldığı öğrenilmektedir. Burada, at sırtında köy köy dolaşan görevliye 2 akçe ödenirken öğrencilere 8'er akçe harçlık bağlanması, o dönemde tıp öğrenimine verilen önemi göstermesi açısından ilginçtir.

XIII. yüzyılda bu tıp kurumunda eğitimin, Gıyâsiyye'de teorik ve Şifâiyye'de pratik olarak sürdürüldüğü bilinmektedir. Yapılan kazılarda dikkati çeken bazı buluntulara dayanarak binaların, yakındaki bir hamamdan getirilen buharla alttan merkezî bir sistemle ısıtıldığı düşünülmektedir. Revaklara açılan küçük odalarda öğrencilerin kaldığı, derslerin yazın büyük eyvanlarda yapıldığı, ayrıca bu eyvanların dışarıdan gelen hastaların muayeneleri için de kullanılmış olduğu sanılmaktadır. Kesin şekilde bilinmemekle birlikte, burada da Sivas'taki Keykâvus Dârüşşifâsî'nde olduğu gibi başhekim ve başhekim yardımcılar ile en az iki dahiliyecî, iki cerrah, asistanlar ve bir eczacının çalıştığı kabul edilmektedir.

XIV. yüzyıl müelliflerinden Safedî, Muzafer el-Kureşî adında bir hekimin 608 (1211-12) yılından itibaren iki yıl süreyle "bilâd-ı Rûm"daki (Anadolu) bir bîmâristanda hekimlik yaptığını ve 1215 yılında öldüğünü kaydeder. Safedî'nin sözünü ettiği bîmâristanın Gevher Nesibe Dârüşşifâsî olması gerekir. Çünkü o yıllarda Anadolu'da mevcudiyeti bilinen tek bîmâristan budur. Çeşitli kaynaklardan burada çalıştıkları öğrenilen diğer hekim ve müderrisler şunlardır: Abdülâtîf el-Bağdâdî, Ekmeleddin en-Nahcu-vânî (Mevlânâ'nın yakın dostu ve özel hekimi), Ebûbekir Sadreddin Konevî, Kutbüddîn-i Şîrâzî, Ebû Bekir b. Yûsuf Re'sûl'aynî, İbrâhim Gazanfer, Ali Sivâsî, Şücâüddin Ali b. Ebû Tâhir, Ebû Sâlim b. Kurebâ, Rıdvân b. Ali, İnâyetullah (Kay-

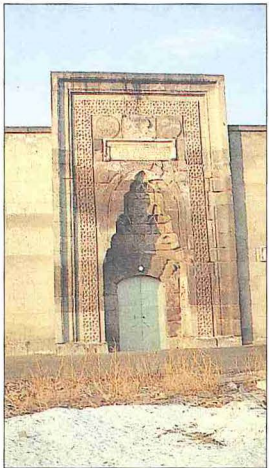
serî müftüsü), Seyyid Samed Efendi, Yenîçeri Ağası Fahri Paşa, Abdülkerim Ağa, Deli Müderris, Âlim Efendi, Müderris Pamukhâfîzoğlu, Emin Müjdecî, Rauf Efendi, Hilmi Efendi, Emir Efendi ve Ali Nesâî Efendi. Bunlardan Abdülâtîf el-Bağdâdî'nin (ö. 1231) çok yönlü bir âlim ve filozof olduğu, "kehhâl" (göz hekimi) lakabıyla tanınan Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 1311) İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb*'ını, İbrâhim Gazanfer'in Bîrûnî'nin *Kitâbü's-Şaydale*'sini şerhettiği, Ali Sivâsî'nin Selçuklu Emîri Yeşbeg için *Kitâbü İksîrî'l-hayât fi tahrîrî'l-kavâ'id* adlı bir eser yazdığı bilinmektedir. Gıyâsiyye'de bu hocalar tarafından öğrencilere felsefe, din ilimleri, Arapça ve Farsça, anatomi, fizyoloji dersleri verilmiş, Ebû Bekir er-Râzî ve İbn Sînâ'nın eserlerinin yanında devrin en önemli tıp kitaplarıyla eski Yunan ve Roma kaynakları, özellikle de Hipokrat ve Galen'in Arapça'ya tercüme edilmiş eserleriyle onlara karşı yazılmış olan reddiyeler okutulmuştur. Klinik eğitim ise Şifâiyye'de hasta başında yapılmıştır. İleri sınıflardaki öğrencilere "dânişmend" denildiği ve bunlara diğer öğrencilerden farklı ödeme yapıldığı bilinmektedir.

Osmanlı döneminde birkaç defa elden geçirildiği anlaşılan külliye'nin belgelere göre bilinen ilk onarımı, 1669'da vakıf mütevellisi İsmâil Efendi tarafından Mimar Ömer Beşe'ye Sultan Hamamı ile birlikte yaptırılmıştır. 1942'de Maarif Vekâleti Müzeler ve Antikiteler Müdürlüğü yalnız Şifâiyye'nin taçkapisını tamir ettirmiş, 1955-1956'da ise 750. yıl münasebetiyle büyük tamiri gerçekleştirmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü adına İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nden A. Süheyl Ünver, Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nden Feridun Nafiz Uzluk ve İstanbul Güzel Sanatlar Enstitüsü Başkanı Ali Saim Ülgen tarafından yürütülen bu onarıma, merkezî Ankara'da olan Anıtları Koruma ve İhya Derneği ile Sıhhat ve İctimaî Muâvenet Vekâleti ve bazı mahallî kuruluşlar da yardım etmişlerdir. 1980 yılında Erciyes Üniversitesi tarafından, yine çeşitli mahallî kuruluşların katkılarıyla yeniden restore edilen binalar kalorifer, elektrik ve su tesisatları da eklenerek oturulabilir hale getirilmiş ve Tıp Tarihi Müzesi olarak hizmete sunulmuştur.

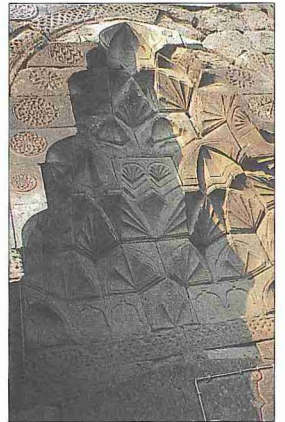
Her iki yapının girişi güneye açılmıştır ve bugünkü dış görünüşün bütün ağırlığı soldaki dârüşşifânın taçkapisında

toplanmış durumdadır. Ön cephe sarımsı kesme taşlarla kaplanmış olup duvarların iç dolgusu bol kireç harçlı kırma taştır. Arka cephe, iki binanın kuzey eyvanları arasında 3 m. derinliğinde bir girinti yapmakta ve bu alanda, komplekse künklerle gelen suyun ayrıldığı yedi-gen bir türbe kaidesi görünümünde olan bir su terazisi bulunmaktadır.

Âbidevî taçkapisının geometrik süslemeli ve sivri kemerli bir kuşakla çevrelenen mukarnaslı kavсарası, üç taraftan örgü motifli bordür ve en dışta enli bir silme ile kuşatılmış, üst köşe yüzeylerine geometrik desen dolgulu iki büyük kabartma rozet yerleştirilmiştir. Bunların ortasında, dikdörtgen bir taş üzerine oyulmuş, sekiz (8) şeklinde tıbbî temsil eden karşılıklı iki yılan figürü ile aralarında on iki dilimli bir çarkıfelek madalyonu bulunmaktadır. Basık kemerli kapı açıklığının kemerindeki taşlar birbirlerine, süsleme oluşturan girintili çıkıntılı geçmelerle intibak ettirilmiştir. Giriş nişinin yanlarında birer mihrâbiye yer almakta, bunlardan sağdakinin üstünde, 0,72 m. genişlik ve 0,44 m. yükseklikte bir çerçeve içine oturtulmuş başı sokağa doğru bir arslan kabartması görülmektedir. Bunun karşısında bulunması gereken kabartma ise restorasyondan önceki dönemde yok olmuştur. Giriş nişi kavсарasını kuşatan sivri kemerli bordürün üstüne, 2,50 × 0,78 m. boyutlarındaki yekpâre dikdörtgen beyaz mermer kitâbe yerleştirilmiştir. Kitâbenin dışı doğru çıkıntı yapan çerçevesinin alt kenarı yoktur; bu kenar özellikle burada toz, toprak birikip ot biterek yazının iyi okunmasını engellemesi için ek-sik yapılmış olmalıdır. Selçuklu sülûsü ile yazılmış olan Arapça kitâbe iki satırdan ibarettir. Restorasyon öncesinde uzun yıllar Sâhib Ata Medresesi'nde saklanmış olan bu kitâbe onarım sırasında

Gevher
Nesibe
Dârüşşifâsî'nin
taçkapisı

Gevher
Nesibe
Dârüşşifâsî'nin
taçkapisı
mukarnasları

yerine konulmuştur. Gıyâsiyye'ye ise orijinal taçkapısı tamamen yıkıldığından Osmanlılar devrinde onun yerine yapılan halen mevcut yuvarlak kemerli basit bir kapıdan girilmektedir.

Birbirine bir koridorla bağlı olan iki yapı dört eyvanlı kapalı avlu tipindedir. Her ikisinde de havuzlu avlu, sivri kemerli ve tonoz örtülü revaklarla yine tonozlu çeşitli boyutlarda odalar mevcuttur. Kapıların hepsi küçük olup revaklara açılmaktadır. Odalarda ocak ve baca mevcut değildir. Mutfak tipinde bir mekâna rastlanmamıştır; bu durum yemeklerin dışarıdaki bir imarettten getirildiğini düşündürmektedir.

Gıyâsiyye. Kuzey-güney istikametinde uzanan ve ortasında dikdörtgen bir havuz bulunan 7×12 m. boyutlarındaki avlu revaklarla organik bir bütün teşkil eder. Doğuda dört, batıda beş pâyeye oturan revaklar sivri kemerli ve sivri tonozlu olup eyvanların önündekiler daha geniş tutulmuştur. Doğu revakının köşesindeki tonozun doğu-batı yönünden gelen çeyrek tonozla birleşmesiyle çifte sivri tonoz kesiti ortaya çıkmış ve üzerine oturduğu sütun başlığında "kırlangıç kuyruğu" adı verilen bir görünüm oluşturmuştur. Doğu tarafında, eyvanla köşedeki kışık dershane arasında bina ile bütünleşmiş olan türbe yer almaktadır.

Sekizgen planlı olan türbe içten tromplu kubbe, dıştan çokgen kasağa oturmuş sivri külâh örtülüdür. Üst mekâna iki taraftan dörder basamaklı merdivenle çıkılır ve Bursa kemeriyle kaş kemerin kaynaştırıldığı yanları yivli bir kapıdan girilir. Sanduka kaybolduğu için mescid olarak kullanılan bu mekân, çapraz eksenlerde yarım yuvarlak ve dikdörtgen nişlerle genişletilmiştir; güneydeki niş mihraptır. Türbenin damın üs-

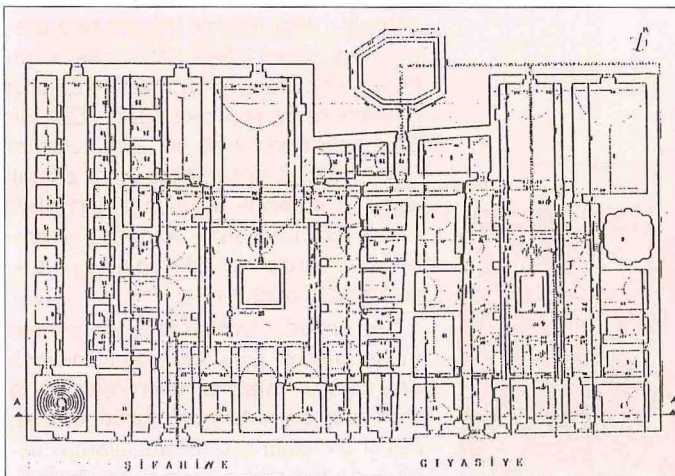
tünde kalan kısmına, insan boyu yüksekliğindeki bir hizada çepeçevre Selçuklu sülüsü ile Âyetü'l-kürsî ve bunu takip eden âyetler yazılmıştır. Ölü mahzeninin kapısı dikdörtgen olup tavanı tonoz örtülüdür; önündeki revaka açılan iki dar mazgal yarığından ışık alır. Mezar 1980 onarımında Selçuklu genç kız mezarı tipinde yenilenmiştir.

Binanın kuzey köşesinde yer alan kışık dershane yüksek tonozlu olup iki penceresidir. Pencerelelerden büyük olanı kuzey duvarından dışarıya, küçük olanı bitişikteki büyük eyvana açılır; kapısı istiridy motifi dolgulu kavsara ve rozetlerle süslenmiştir. Diğerlerinden farklı olarak doğrudan avluya açılan ve önünde revak bulunmayan büyük eyvan medresenin yazlık dershanesidir; biri kuzeye, diğeri batıya açılan iki penceresi vardır. Eyvanın solunda doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı büyük bir oda yer alır. Kapısını istiridy motifi dolgulu kavsara ile yanlarındaki on iki dilimli, göbekli iki rozetin süslediği bu mekânın kışık küçük dershane olduğu sanılmaktadır. Bina, bu odanın önünden başlayan yüksek tonozlu bir koridorla Şifâiyye'ye bağlanmıştır. Bu koridora, ortasında kuzeye yönelen ve bir pencere ile dışarıya açılan basık bir dikey koridor eklenmektedir. Yapılan kazıda binaya bu koridorun altından yivli künklerle su getirildiği tesbit edilmiştir.

Şifâiyye (Şifâhâne). Gıyâsiyye'ye benzer; ancak avlu ve ortasındaki havuz kare biçimindedir. Kuzey ve güney eyvanlarının eksende olmasına karşılık hastaların güneş almaları için kullanıldıkları sanılan doğu ve batı eyvanlarından batıdaki biraz güneye kaymıştır. Taçkapı giriş eyvanıyla batı revakına açılmakta, büyük eyvanın dışındaki eyvanlara birer basa-

makla çıkılmaktadır. Avlu dört tarafından on adet pâyeye oturan sivri tonozlu revaklarla çevrilmiştir; pâyelerden sekizi kare, büyük eyvanın önündekiler "L" kesitlidir. Büyük eyvanın kuzeye ve doğuya açılan iki penceresi vardır. Bu eyvanın doğusunda iç içe iki oda yer almakta ve bunlardan içeridekinin tamamen karanlık olduğu görülmektedir. Bu karanlık odada ısığa karşı hassas olan ilaçların hazırlandığı ve dolayısıyla Selçuklu tabâbetinde "fotosensibilite" olayının bilindiği tahmin edilmektedir. Büyük eyvanın batısında, süslü bir kapıdan girilen kuzey-güney istikametinde yerleştirilmiş uzun dikdörtgen şeklinde bir mekânla ona açılan kare şeklinde üç küçük oda bulunmakta, bunlardan uzun mekânın ameliyata hazırlık odası, diğerlerinin ise ameliyat odaları oldukları sanılmaktadır. Ameliyata hazırlık odası beşik tonoz örtülüdür ve tonozun ortasında yükseklik ve ferahlık hissi uyandıran kademeli bir kemer vardır. Bu odada kuzeye açılan lokma demirli bir pencere, ameliyat odalarında ise içeriye loş bir ışık sağlayan küçük birer tepe penceresi bulunmaktadır.

Avlunun güneybatı köşesinde giriş eyvanından sonra sola dönen sivri tonozlu bir koridorla hasta odaları kısmına geçilmektedir. Toprak altında yarı kaybolmuş durumda iken kazılar sırasında temelleri bulunarak son tamiratta kısmen yeniden yapılan bu bölüm 9×41 m. boyutlarında olup kuzey-güney istikametinde uzanan bir orta koridorla sağlı solu dizilmiş hücrelerden oluşur; koridor kuzeydeki dışarıya bakan demirli bir pencereden ışık almaktadır. İki tarafta dokuzardan on sekiz tane olan hasta odaları, kareye yakın dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülüdür. Odaların eyvan kavislerinde karşılıklı ikişer delik bulunmaktadır. Bu bölüme geçilen koridorun karşısındaki ilk odadan hamama girilmektedir; bu odanın soyunmalık olması gerekir. Tuğladan yapılan hamam kare planlı ve aynalı çapraz tonoz örtülü olup aralıklarda dört adet tipik Selçuklu hamam penceresi bulunmaktadır. Hamamla giriş eyvanı arasında yapının en büyük kapalı mekânını (33 m^2) oluşturan bir oda yer almakta ve orta yükseklikte bir tonozla örtülü olan odanın kapısı hasta hücrelerine giden koridora açılmaktadır; bu odanın güneye bakan bir penceresi vardır. Genişliği ve taçkapı girişinde bulunması sebebiyle bu odanın başheki-me ait olması muhtemeldir.

Gevher
Nesibe
Dârüşşifâsî
ve Tıp
Medresesi'nin
planı

BİBLİYOGRAFYA:

TK, *Defter-i Mufasssal-ı Livâ-yı Kayseriyye*, nr. 136; TK, *Defter-i Eukâf-ı Livâ-yı Konya*, nr. 565, 584; Halil Ethem [Eldem], *Kayseri Şehri*, İstanbul 1334, s. 30-32; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, II, 150; A. Süheyl Ünver, *Selçuklu Tababeti: XI-XIV. Asırlar*, Ankara 1940, s. 56; a.mlf., *750 Yıl Önce Kayseri Tıbbiyesi : 1206-1956*, İstanbul 1956; a.mlf., "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastahanelerinin Bir Kısımına Dair", *VD*, sy. 1/1 (1938), s. 18-23; a.mlf., "Hospital und Arzteschule von Kayseri", *Arzteblatt* (1968), s. 29-32; Kazım Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, Kayseri 1948, I, 181-185; Afet İnan, *Türk Kadınlarının Yaptırdıkları Sağlık Kurulları ve Gevher Nesibe Şifaiyyesi*, Ankara 1955; a.mlf., *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyyesi*, Ankara 1969; a.mlf., "Kayseri'nin 749 Yıllık Şifaiyye Tıp Medresesi", *TTK Belleten*, XX/78 (1956), s. 214-222; Bedi N. Şehsüvaroğlu, *Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi*, İstanbul 1957, s. 1-11; Kazım İsmail Gürkan, *Kayseri Mektebi Hastahaneleri*, İstanbul 1969; Hüseyin Sipahioğlu, *Kayseri Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi*, Kayseri 1981; Kemal Göde, "Melike Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ve Hastahanesi", *Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Gevher Nesibe Tıp Günleri*, Kayseri 1982, s. 65-70; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 101-102; Aynur Gökmen — Emel Balıkcı, *Kayseri Çifte Medrese* (mezuniyet tezi, 1986), Ankara Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi Ktp., nr. 71; M. Kadir Sayılğan, *Şifaiyye Tıp Medresesi*, İstanbul 1987, s. 22-26; a.mlf., "Kayseri Gevher Nesibe Tıp Sitesi ve Tıp Tarihi Müzesinin Kuruluşu", *Dirim*, LXI/9-10, İstanbul 1986, s. 295-307; Ahmet Hulûsi Köker, "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Mimarisi", *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi : 1206*, Kayseri 1992, s. 17-31; a.mlf., "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Çalışan Hekim ve Müderrisler", a.e., s. 49-57; a.mlf., "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Tıp Öğrenimi ve Öğretimi", a.e., s. 57-63; Turhan Baytop, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Tedavi ve Eczacılık", a.e., s. 63-65; Kemallettin Karamete, "T.C. Sınırları İçinde En Üstün Eski Türk Tıbbiyesi ve Hastahanesi, Şifaiyye ve Gıyasıyye", *Erciyes Dergisi*, sy. 17, Kayseri 1941, s. 499-526; Şerare Yetkin, "Anadolu Selçuklu Şifahaneleri", *TK*, sy. 10 (1963), s. 23-24; Mahmut Sabah, "Kayseri'de Yedi Asır Önce Kurulan Tıp Fakültesi", *TTOK Belleteni*, sy. 258 (1963), s. 10-11; Mahmut Akok, "Kayseri'de Gevher Nesibe Darü's-Şifası ve Sahib Ata Medresesi Rölöve ve Mimarisi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, İstanbul 1968, s. 183-184; Arslan Terzioğlu, "Ortaçağ İslâm - Türk Hastahaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri", *TTK Belleten*, XXXIV/133 (1970), s. 130-133; Tefvîk Elkovan, "Gevher Nesibe Şifâyesinin Kapsısında Bulunan ve Kaybolmakta Olan Yılan Kabartması Üzerinde Bir Araştırma", *Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesi Mecmuası*, Kayseri 1983, s. 1-3; Refet Yınanç, "Kayseri Gevher Nesibe Tıp Mektebinin Vakfiyesi", *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, VII/4, Kayseri 1984, s. 363-366; a.mlf., "Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları", *TTK Belleten*, XLVIII (1984), s. 299-307; D. Brandenburg, "Alte türkische Krankenhauser", *Med Welt*, sy. 37, Berlin 1986, s. 277-282.

AHMET HULUSİ KÖKER

GEVHER ŞAD

(ö. 861/1457)

Timurlu Hükümdarı Şâhruh'un karısı ve Uluğ Bey'in annesi.

Çağatay asilzadelerinden Gıyâseddin Tarhan'ın kızı olup kaynaklarda "Mehd-i ulyâ Gevher Şad Aga", yaptırdığı Herat Camii'nin kitabesinde "Mehd-i alâ ismetü'd-dünyâ ve'd-dîn" olarak zikredilir. 1388'de Timur'un oğlu Şâhruh Mirza ile evlendi. Eski Türk-Moğol âdetlerine uyarak bir süre kayınvâidesi Saray Mülk (Melik) Aga'nın yanında yaşadı. Gevher Şad, Şâhruh'un babasıyla birlikte 1393 İran seferine gitmeden önce karargâh kurdıkları Sultâniye'de on bir ay kaldı ve burada sonradan Uluğ Bey adıyla anılacak olan oğlu Muhammed Turgay'ı (Taragay) dünyaya getirdi. Şâhruh'un, İran seferinde Kal'a-i Sefîd Muharebesi'nde gösterdiği yararlıklardan dolayı vali olarak tayin edildiği Semerkant'ta üç yıl oturdu; ardından da eşinin Horasan, Sistan ve Mâzenderan valiliklerine getirilmesi üzerine Herat'a yerleşti; burada ikinci çocuğu Baysungur dünyaya geldi (1397). 1403'te kocası Şâhruh Mirza ikinci evliliğini yaptı; bir yıl sonra da Timur, zaferlerini kutladığı bir ziyafette Uluğ Bey'i Muhammed Sultan'ın kızı Öge Begüm ile (Biki), henüz yedi sekiz yaşlarında olan Baysungur'u da Gevher Şad'ın yanında yetişen Emîr Çolpan'ın kızı Yan Melik Hatun ile evlendirdi. Aynı yıl içinde Timur öldü ve yerine Şâhruh Mirza geçti (1405).

Annesinin hastalığı sebebiyle Herat'tan Meşhed'e giden Gevher Şad onun ölümünden (1413) sonra bir süre burada kaldı ve bazı ilâvelerde bulunduğu İmam Rızâ Türbesi'nin yanına bir cami inşa ettirdi (bk. MEŞHED ULUCAMİİ); ay-

nı zamanda hattat olan oğlu Baysungur da caminin yazılarını yazdı. Gevher Şad Herat'a dönünce yine büyük bir medrese ve cami ile kendi türbesinin yapımı için teşebbüse geçerek Meşhed'deki caminin mimarı Kıvâmüddin Şîrâzî'yi görevlendirdi. 1417 yılında başlayan inşaat 1434'te tamamlandı. İki minareli olan medreseden bugüne iki şerefeli bir minare ile bitişiginde yer alan türbe, 116 × 63,5 m. ölçülerinde olan ve dört köşesinde 36 m. yüksekliğinde dört minare bulunan camiden de üç minare kalmıştır. Minarelerin beyaz ve açıkli koyulu mavi çinilerle yapılan zengin süslemeleri binanın ihtişamı hakkında fikir vermektedir.

Gevher Şad Herat'ta Baysungur'un oğlu Alâüddeve'den başka Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif'le de ilgileniyordu. Fakat Abdüllatif, ninesi ve dedesinin Alâüddeve'yi daha çok sevdikleri düşüncesiyle 1441'de Herat'ı terketti; Gevher Şad ardından Semerkant'a giderek onu tekrar Herat'a getirdi. Şâhruh'un 1444'te hastalanması oğulları ve torunları arasında taht için rekabete yol açtı. Belh'te bulunan küçük şehzade Muhammed Cûkî Herat'a geldi. Burada Gevher Şad'ın, Sipehsâlâr Celâleddin Firûz Şah'tan Alâüddeve'ye biat edeceğine dair söz aldığını ve Abdüllatif ile Alâüddeve'nin çok sevildiklerini gördü. Şâhruh kısa süre sonra iyileşti, fakat Muhammed Cûkî ansızın öldü. Kendisine vâris olarak gördüğü oğlunun ölümü Şâhruh'u çok sarstı ve bu olaydan sonra devlet işlerinde Gevher Şad'ın telkinleri önemli rol oynamaya başladı.

Dedesinin hastalığı sırasında bu durumdan faydalanarak hükümdar olmak isteyen Baysungur'un oğlu Muhammed 1446'da Şîraz'ı kuşattı. Gevher Şad, ülke bütünlüğünü koruma düşüncesiyle Şâhruh'u ikna ederek Muhammed üzerine yürümesini istedi. Şâhruh Rey'e gelince Muhammed kaçtı. İsfahan'da bazı emîrleri tutuklatıp geri dönen Şâhruh, Sâve şehrindeki emîr ve ileri gelenleri Gevher Şad'ın telkinleriyle idam ettirdi. Bunların arasında bulunan tarihçi Nizâmeddin Şâmî ise ancak Abdüllatif'in aracılığıyla kurtulabildi. Şâhruh aynı yıl içinde Herat'ta öldü (1447).

Gevher Şad, torunları arasında çıkacak muhtemel bir taht kavgasını önlemek için hemen harekete geçti. Şâhruh'un ölümünü bir adamıyla Alâüddeve'ye, başka bir adamıyla Abdüllatif'e bildirdi. Abdüllatif ise Semerkant'ı bağım-

Gevher Şad Medresesi ve Türbesi - Meşhed / İran